

Egy másik szocializmusvízió

Kategória: [2020. május](#)

Írta: Catherine Samary

A keleti blokk összeomlásával kapcsolatban az 1989–91-es évek eseményeit gyakran úgy szemlélik, mint egy naiv képeskönyvet. Többek között Timothy Garton, az ismert brit politológus is így tesz, amikor a *bársonyosforradalmat* mint *újerőszakmentesmodellt*, mint az 1917-es orosz októberi forradalom alternatíváját mutatja be.^[1]

Leggyakrabban Csehszlovákiát hozzák fel példaként, ahol 1989 végén Václav Havel, az ellenzéki költőt – aki a régi rendszerben börtönben is ült – államelnökké választották. Ebből a szokásos szemszögből, a hidegháború vége és a Nyugat győzelme, elsősorban a liberális ideológia győzelme volt.

Havel azonban másként látta saját magát. „Az ellenzék nem volt felkészülve” – mondta tíz évvel később egy interjúban. Ő és barátai vajmi kevés befolyással voltak az események alakulásának irányítására: „A Szovjetunió számára nem volt opció a bevonulás, hacsak nem akart nemzetközi válságot előidézni, és szíven szűrni a peresztrojkapolitikát.”^[2]

Timothy Garton Ash már 1993-ban használta a *refolution* kifejezést, amely a forradalom (revolution) és a reform szavak egybeolvasztása.^[3] Az új kifejezés volt hivatott az időszak kettős karakterét jellemezni. Azt a tényt, hogy egyfelől kétségbe vonták a meglévő társadalmi, gazdasági, politikai rendszert, mégpedig kapitalista indíttatásból. Ez attól függően, hogy melyik szemszögből nézzük, forradalmi vagy ellenforradalmi tett. Másfelől pedig a változások olyan reformok útján jöttek létre, amelyeket felülről diktáltak.

Vegyük például a Charta '77 nevű ellenzéki mozgalmat, amelyhez Havel is tartozott. Az elsősorban értelmiségiekből álló csoport 1977 óta sikeresen ellenállt a megszállt Csehszlovákia *normalizálásának*. De a Charta '77 nem rendelkezett sem általánosan elfogadott társadalmi, gazdasági jövőképpel, sem pedig szervezett társadalmi bázissal.

Pedig volt példa a keleti blokk országaiban demokratikus tömegmozgalmakra. Gondoljunk az 1953-as munkásfelkelésre az NDK-ban, a lengyel és a magyar munkástanácsokra vagy a prágai tavaszra 1968-ban, amelyből a csehszlovák munkástanácsok megszülettek. 1980-ban Gdańskból indult a forradalmi szakszervezeti mozgalom, a Szolidaritás Lengyelországban.

Ez a *másik* történelem, amelyet a liberális véleményformálók szívesen felejtenek ki, vagy hamisítanak meg az 1989-es események felidézése során, hogy ezáltal alkalmassá tegyék azokat, a történetek antikommunista oldalról való vizsgálatára.

Az említett bázismozgalmak nem a kapitalizmus helyreállításáért küzdöttek, hanem ezzel ellentétben, a szocialista eszmékért. Ahogy Slavoj Žižek szlovén filozófus fogalmaz, az *emberek a fal mögött* az egységpárt végét kívánták, de nem a kapitalizmus diadalát.^[4] Kapitalizmus diadala leginkább a régi nomenklatura döntéseiből eredeztethető, amelyek eredményeképpen így képes volt a saját vezetői privilégiumait magántulajdonra váltani.

Egy sor tanulmány és elemzés foglalkozik e nomenklatura kapitalizmusra való áttéréseivel.^[5] Az egységpártok bázisával azonban senki nem foglalkozott. Egy biztos, amikor fellázadtak, egyetlen hanggal sem követelték a termelőeszközök privatizálását.

1980 nyarán Victor Fay lengyel-francia baloldali újságíró azt a kérdést tette fel, hogy „miért pont a lengyel munkásosztály próbálhatja újfent az osztályharcot, és miért pont most?”.^[6]

A lengyel függetlenségi harcokat valóban a munkások széleskörű mozgósítása jellemezte. Kapcsolatuk a kommunista párttal, a LEMP-pel (Lengyel Egyesült Munkáspárt) 1945 után éppoly komplikált volt, mint a Kreml kiszámíthatatlan álláspontjával, és a keleti blokk kommunista pártjaival.

Sztálin ideje alatt a szovjet politika vezetett a Titóval való szakításhoz. Világos volt a konfliktus a szuverenitásra törekvő nemzeti kommunizmus és a Kreml hegemon politikája között. Ez után következtek a *Tito-ellenes* tisztogatások Lengyelországban, Bulgáriában, Magyarországon és Csehszlovákiában, az utóbbiban 1952-ben az aljas **Slánský**-perben csúcsosodva ki.^[7]

Sztálin halála után, 1956 februárjában, Nyikita Hruscsov az SZKP XX. kongresszusán nyilvánosan bocsánatot kért, és egyértelműen megnevezte Sztálin bűneit. Mindez fűtötte a reményt, hogy ezután a Szovjetunió egyenrangú tagként fogja kezelni az egyes államokat és népeket.

A szovjet blokkon belül az 1956 és 1980 között kitört összes felkelésnek az volt a határozott célja, hogy felszámolja a szakadékot a létező bürokratikus elnyomás és a szocializmus alapelvei között. 1956-ban például azt követelték a munkástanácsok Magyarországon és Lengyelországban is, hogy váltsák le a sztálinista pártvezetést, és ezt a pártok meghatározó csoportjai is helyeselték. Délkelet-Európában Tito amúgyis a saját útján járt, *a jugoszláv úton a szocializmus felé*. Ez a munkások általi öngazgatásra épült, ellentétben a centralizált tervgazdálkodással. Emellett Tito már 1955 óta szorgalmazta az el nem kötelezett országok szervezetének megalapítását, amely a nemzeti önrendelkezés elvét állította szembe a nagy világpolitikai blokkokkal.^[8]

1948-as kizárása után 1956 októberében Władysław Gomułka visszatért az LEMP élére. Moszkvában erős nyugtalanságot keltett, amikor leállította a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását, és amikor megpróbált kiegyezni a társadalomban komoly befolyással bíró katolikus egyházzal. Azonban amikor Gomułka biztosította a Varsóba érkező Hruscsovot Lengyelország elkötelezettségéről, *a nagy szovjet testvér* iránti tiszteletről, a Kreml erői Magyarországra és az ottani felkelésre összpontosultak.

Az 1953-as NDK-tól az 1981-es Lengyelországig

Lengyelországban elmaradt ugyan a szovjet bevonulás, de Gomułka megkurtította mind a munkástanácsok, mind az egyetemi önkormányzatok hatáskörét. Amikor aztán tizenkét évvel később az LEMP teljesen fel akarta számolni az egyetemek autonómiáját, kirobbant az 1968-as diáklázadás.

Az 1970-es években nemcsak ismételt sztrájkok követték egymást, hanem államilag elrendelt áremelések is, amelyek azonban nem veszélyeztették az egységpárt hatalmát. A hatalom a munkásosztály nevében (és vállán) egy erős társadalmi szövetségen alapult, amely *az egyenlőség és a munkahelyek biztonságának* kettős ígérését tartalmazta.^[9]

Ezzel együtt az a szocialista jogelv is újra érvényt szerzett magának, amely szerint a termelőeszközök tulajdonosai a termelők maguk. Ez újabb munkástanácsok megalakulásában testesült meg. Ilyenformán tiltakoztak a privilegizált kommunista nomenklátúra ellen, és tudatták, hogy nem ismerik el a párt-, illetve az állami vezetést az üzemek tulajdonosaként. Az említett nomenklátúra aztán az 1989 után következő kapitalista restauráció során ténylegesen tulajdonba vette a termelőeszközöket. Így lehetősége nyílt a gyárak eladására, a munkástömegekkel pedig megismertette a kapitalista munkanélküliséget.

Az 1970-es években az állampártok a gyártás irányításának előnyével tudták bebiztosítani hatalmukat anélkül, hogy repressziót kellett volna alkalmazniuk. A hivatalos szakszervezetek elsősorban a béren kívüli juttatások elosztására korlátozták tevékenységüket. Ez a jövedelem nem anyagi javakat, hanem

a termeléssel összefüggő szolgáltatásokat jelentett, mint a lakhatás, az üzemi egészségbiztosítás, a céges nyaralók használata vagy az egyedi vásárlási lehetőségek.

Az Szovjetunióban e kollektív szolgáltatások mértéke az 1980-as években elérte a munkáscsaládok jövedelmének 60 százalékát.^[10] Logikus következmény volt tehát, hogy az összes gazdasági döntés és mechanizmus – az árképzés is – politikaként jelent meg. Ezzel minden sztrájk bomlasztó színezetet kapott, hiszen minden gazdasági követelés szinte automatikusan a társadalmi részvétel és a tulajdonjogok igényét jelentette, ami a sztrájkolók szemében teljesen jogos volt.

Már az 1960-as években voltak törekvések a merev tervgazdálkodás megreformálására és az erőforrások pazarlásának visszaszorítására a termelékenység javítása érdekében, de a munkások jogainak említésre méltó megerősítése nélkül. Az üzemek kaptak ugyan valamilyen önigazgatási jogot, az üzemvezetőket pedig utasították a termelési költségek lefaragására, ez azonban az említett társadalmi szerződést vonta kétségbe. Ennek következményeképpen a reformpróbálkozásokat vagy sztrájkokkal blokkolták – l. Lengyelország –, vagy társadalmi mozgalmak születtek, amelyek folytán a munkások külön jogokat harcoltak ki maguknak, mint 1986-ban Csehszlovákiában.

Ugyanebben az évben Jugoszláviában felütötte a fejét az ellenállás a *piaci szocializmus* ellen mint *baloldali*, egyetemisták által indított sztrájkmozgalom a társadalmi egyenlőtlenség és a *vörös burzsoázia* ellen. 1970 decemberében Lengyelországban a gdański hajógyárakból kiindulva – az alapvető élelmiszerek árának masszív emelésére adott válaszként – tüntetések, sztrájkok kezdődtek. Erre reagálva Gomulka kiadta a tűzparancsot a rendőrségnek, illetve katonaságnak. Az eredmény negyvenöt halott és több mint 1200 sebesült volt, de ugyanakkor a pártvezetés is elgondolkodott, és lemondásra kényszerítette Gomulkát. Őt Edward Gierek, a volt bányász követte a párt élén, aki párbeszédet kezdeményezett a tüntetőkkel, és visszavonta az áremeléseket.^[11]

Lengyelország

Lengyelországban, Jugoszláviában, Magyarországon, Romániában és az NDK-ban az 1970-es évek piaci reformjai mellett a piacokat megnyitották a nyugati import előtt is. Ezzel egyrészt fogyasztói igényeket akartak kielégíteni, másrészt pedig a termelékenységet szándékoztak növelni a technológiai transzfer következményeképpen. Az eredmény az említett országok növekvő eladósodása lett.

A varsói kormány ismételt árreformokkal akarta visszaszorítani az eladósodást, ami sztrájkok sorozatát, kemény tárgyalásokat és hatalmi erőpróbákat okozott. Ezek árnyékában született meg egy autonóm szakszervezet, a Szolidaritás. A Szolidaritás legalizálásáért folytatott harcok során kialakult egy jelentős áramlat is, amely az üzemi önigazgatást próbálta elérni.

A Szolidaritás tízmillió tagot számlált, közülük kétmillió volt LEMP-tagot. 1981 augusztusában – ennek a jelentős társadalmi ellenérőnek köszönhetően – a Szolidaritás megtartotta első legális kongresszusát. Ezen a kongresszuson hozták azt a határozatot, amely, szocialista elvekre épülve, a gazdasági kérdések eldöntését az önigazgatási szervekre bízta.

De vajon mi történt az 1981-es fellángolás és az 1989-es *változás* között? Másképpen: miként lehetséges az, hogy Kelet-Európa népei említésre méltó ellenállás nélkül vetették alá magukat egy liberális sokkterápiának?

Havellel ellentétben a marxista értelmiségi, a Szolidaritás meghatározó tanácsadója és szóvivője, Karol Modzelewski demokráciafelfogása szerint a demokrácia nem szűnik meg a gyárkapukban. De ő is, baloldali ellenzéki vezetőként is abból indult ki,^[12] mint Havel, hogy 1989-ben Lengyelországban és a többi kelet-európai államban a változásokat a Szovjetunióban zajló politikai mozgások határozták meg.

Ez, Karol Modzelewski szerint, abban is tükröződött, hogy a lengyel munkásoknak már nem volt módjuk az átalakulásokba beleszólni. A tehetetlenség fontos okaként még a Woiciech Jaruzelski tábornok által 1981 decemberében kihirdetett hadiállapotot hozza fel. A hadiállapot folytán a Szolidaritás illegalitásba kényszerült, és elvesztette tagjainak nyolcvan százalékát. Egy egész munkásgenerációt demoralizáltak, illetve demobilizáltak így.

Munkástanácsok a nomenklatúra ellen

Elemzésében Karol Modzelewski a Szolidaritás két szárnyát különbözteti meg. Az egyik a *nagy szolidáris szakszervezet*, a testvériségre kötelezett *gyermek a szocializmusnak*, amelynek lehetősége volt a történelem előre mozdítására. A másik a Szolidaritás, amely a kényszerű illegalitásban alapjaiban megváltozott, és nem *munkás tömegmozgalom*, hanem *antikommunista összeesküvők viszonylag kis csoportja lett*.

Ennek megfelelően az 1989-es^[13] *Kerekasztal* kapcsán is megállapítja az *értékek frontális ütközését*. Akkorra ugyanis semmi közös nem maradt az egykori munkásmozgalom *kollektivista és szolidáris törekvései és a szegényes, egyenlőség- és testvériségmentes szabadság között*, amelyért az új Szolidaritás és a nyugatbarát Intelligenzija is lelkesedett.

Az 1989-es *új elit* csakúgy, mint a régi, *valamiféle Mekkát* látott a Nyugatban. Az első, részben szabad választások után *majdnem mindenki győztesnek* érezte magát, írja Modzelewski. Azonban röviddel utána megkezdődött a munkások és az értelmiségiek eltávolodása. Ennek folyamán az utóbbiaknak egyik veszteséget a másik után kellett elszenvedniük. „Veszítettek a jövedelmükből, elveszítették a munkahelyüket és a megszokott közösségüket az üzemekben, elveszítették a biztos jövőképüket és a társadalmi méltóságukat.”

Az *önigazgatott lengyel köztársaság*, amelyet a Szolidaritás a programjában célként meghatározott, ellentmondásban volt a kapitalista restaurációval. De képes lett volna egy ilyen köztársaság, mondjuk 1980-ban, megvédeni magát egy olyan szovjet invázióval szemben, amelyet Csehszlovákia megélt?

A csehszlovák öngazgatás

Tekintsünk vissza 1968-ra! Karel Kovanda cseh diplomata megjegyzi, hogy a hagyományos elemzések a prágai történéseket az Antonín Novotný korábbi kommunista pártelnök irányította konzervatív bürokrácia és az Alexander Dubček vezette liberális reformerők konfliktusává kicsinyítik. Ez a konfliktus azonban, amely elsősorban a tervgazdálkodás reformjáról szólt, elfed egy legalább akkora jelentőségű törésvonalat, Kovanda szerint, a progresszív oldal két frakciója között. A *liberális gazdasági technokratákkal*, akik *rendezett reformokat akartak felülről irányítva*, a radikális *demokraták* álltak szemben, akik *elengedhetetlennek tartották a néptömegek bevonását, mivel ők a rendszerváltástól többet vártak, mint egyszerű kozmetikát.*^[14]

Az említett szembenállás kimenetelében döntő szerepe volt a munkásság mobilizálásának. Annak érdekében, hogy az emberekkel elfogadtassák a reformokat, a CSKP (Csehszlovákia Kommunista Pártja) új vezére, Dubček *az emberarcú szocializmussal* kampányolt. A bázismozgalmak azonnal magukévá tették ezt a jelszót. Kovanda leírja, hogy 1968-ban kerek 1600 határozat futott be a központi szakszervezethez (URO), amelyek – a hivatalos szakszervezeten belül is – *a munkásjogok széleskörű elvesztését* kifogásolták. A *Práce* szakszervezeti újság *átfogó jogokat* követelt a munkásoknak, a *Reporter* hetilapban pedig egy vezércikk jelent meg, amely kifejezetten munkás-önigazgatási mozgalmat követelt.

Mindenekelőtt a **ČKD** gyárakban, Prága legnagyobb ipari komplexumában, és Plzeňben, a **Škoda** autógyárban, az alkalmazottak konkrét alapszabály-tervezetekkel álltak elő. 1968-ban a CSKP fel

kellett hogy vegye a munkástanácsok kérését a programjába. Milos Barta szociológus akkoriban egy tanulmányban értékelte 95 munkástanács tevékenységét. Megállapította, hogy a demokratizálásnak köszönhetően rohamosan terjedt a munkástanácsok alapításának ötlete. 1968 nyarán *majdnem 350 munkáskollektíva volt meggyőződve arról, hogy 1969. január 1-jétől munkástanács fogja irányítani őket*-[15]

Az öngazgatás e diadalmenete felborította a technokraták által irányított reformfolyamatot. Nem a konzervativizmus és a reformok szembenállásáról volt csupán szó, hanem az alternatív, radikális demokratizálás és a bürokratizmusba való visszaesés ellentétéről is. Mikor aztán 1968. augusztus 21-én bevonultak Csehszlovákiába a Varsói Szerződés csapatai, felgyorsult a polarizáció. Augusztus 22-én a CSKP rendkívüli pártkongresszust tartott a prágai Vysočanyban. A kongresszus elítélte a bevonulást, és új Központi Bizottságot választott. Az eközben Moszkvába szállított Dubček nem ismerte el ezt az új Központi Bizottságot, és más reformerekkel együtt kompromisszumra kényszerült a Kremllel.

Kovanda úgy vélte, hogy a prágai tavasz csak addig volt tartható, nevezetesen ősig, ameddig a tömegek hatásos támogatása meg volt szervezve. Ezért látta a bürokratizmusellenes baloldal legfőbb feladatának *a gyáraknak a gazdasági demokrácia bástyáivá való átalakítását a tanácsok segítségével.*

1968 szeptemberében 19 tanács létezett, október 1-jén további 143 kezdte meg a munkáját. Október végén, amikor a Varsói Szerződés tankjai a prágai utcákon robogtak, a – még Dubček által vezetett – kormány bejelentette, hogy *nem helyénvaló ennek a kísérletnek a folytatása.* Ez a kijelentés szakszervezeti tüntetések egész sorát vonta maga után, amit a sajtó folyamatosan támadott. 1969 januárjában, a megszállás ötödik hónapjában a tanácsok több mint 800 000 embert képviseltek, írja Kovoda. Ez a munkások egyhatoda volt, a mezőgazdasági munkásokat nem számolva. Még 1969 tavaszán is alakultak új tanácsok, így július végére a számuk körülbelül háromszázra nőtt, és ehhez jött még 150 előkészítő tanács. Lényeges továbbá, hogy az ország legnagyobb gyárai is benne voltak az együttműködésben.

Az ellenállás azonban már elkezdődött. 1969 januárjában a CSKP elnöksége elítélte a munkás- és egyetemistasztrájkokat. Január 16-án egy egyetemi hallgató, Jan Palach felgyújtotta magát a prágai Vencel téren. Április 17-én Dubčeket eltávolították a hatalomból. Az 1970-es nyár folyamán aztán a munkástanácsok munkáját először ellehetetlenítették, majd betiltották őket. Így végbement a *normalizáció.*

Egy, a párton belül az öngazgatásért fellépő csoport tagja, Jaroslav Sabata, akit 1968. augusztus 22-én beválasztottak a CSKP Központi Bizottságába, húsz évvel később így értékelte az eseményeket. Szerinte a csehszlovák kommunisták büszkék lehetnek rá, hogy a pártkongresszuson elítélték a Varsói Szerződés csapatainak bevonulását. Arra azonban már nem lehetnek túlzottan büszkék, hogy *ők is hozzájárultak a radikális demokrácia szétzilálásához.* Mindezt annak ellenére, hogy a pártkongresszuson megszavazták az öngazgatást és szuverenitást. Ha akkor megvalósították volna ezt a programot, vélte Sabata, *mind a keleti blokk, mind pedig a Szovjetunió reformerőinek is komoly támogatást jelentett volna.*[16]

Sabata később aláírta a Charta '77-et, mert *a radikális demokráciát* a kommunista mozgalmon belül is elengedhetetlennek tartotta. Mindazonáltal a Chartán belül sem volt egyetértés abban, hogy a demokráciát társadalmi szinten is meg kell-e valósítani. Azaz, hogy a gazdasági döntések kollektív, egyenlő szociális kapcsolatok alapján történjenek-e.

A valóban létező kapitalizmus 1989-es térdnyerésével aztán Kelet- és Délkelet-Európában az effajta radikális demokratikus eszmék összegeztethetetlenek lettek.

Catherine Samary közgazdász, a D'un communisme décolonial á la démocratie des communs. Octobre 1917–2017 [A gyarmatosítás alól felszabadult kommunizmustól a tanácsok demokráciájáig. 1917. október – 2017], c könyv, Éditions du Croquant, 2017, szerzője.

Németből fordította: Hujber András

- [1] Timothy Garton Ash: 1989 changed the world. But where now for Europe? [1989 megváltoztatta a világot. De hol van ez ma Európában?], *The Guardian*, London, 2009. november 4.
- [2] Václav Havel : Le régime s'effondrait d'heure en heure [A rendszer óráról órára omlott össze], *Le Figaro Magazine*, Párizs, 2009. október 31.
- [3] Timothy Garton Ash: We the People: *The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* [Mi, az emberek: a '89-es forradalom tanúi Varsóban, Budapesten, Berlinben és Prágában], Penguin, London, 1993.
- [4] Derrière le Mur : les peuples ne rêvaient pas de capitalisme [A fal mögött a nép nem a kapitalizmusra vágyott], *Le Monde*, 2009. november 7.
- [5] Lásd Georges Mink és Jean-Charles Szurek : *La Grande Conversion. Le destin des communistes en Europe de l'Est* [A nagy átállás. A kelet európai kommunisták sorsa], Seuil, Párizs 1999.
- [6] Victor Fay : Unicité du pouvoir politique et pluralité sociale et idéologique [A politikai hatalom egysége és a társadalmi és ideológiai sokszínűség], *Le Monde diplomatique*, 1980. augusztus.
- [7] Az eljárás során Prágában a csehszlovák pártvezetés 14 tagját, köztük 11 zsidót vádoltak meg egy *trockista-titoista-cionista összeesküvésben* való részvétellel. A vádlottak közül tizenegyet bűnösnek találtak – köztük Rudolf Slanskyt is –, és halálra ítélték. 1952. december 3-án felakasztották őket.
- [8] L. Jean-Arnault Dérens : Tito, der letzte Internationalist [Tito, az utolsó internacionalista], *Le Monde diplomatique*, 2018. augusztus. A cikk a magyardiploban 2018 októberében jelent meg *Mikoron Jugoszlávia a gyarmatosítás elleni harcot támogatta* címmel, és itt olvasható: http://www.magyardiplo.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2592
- [9] Így Michael Lebowitz elemzése a munkásosztály és a párt *elidegenedett* viszonyáról: *The Contradictions of "Real socialism": The Conductor and the Conducted* [A „valós szocializmus” ellentmondásai: A karmester és a vezényeltek], Monthly Review Press, New York, 2012.
- [10] David Mandel : Perestroïka et classe ouvrière [A peresztrojka és a munkásosztály], *L'Homme et la société*, n° 88–89, Párizs, 1988.
- [11] L. Reinhold Vetter: *Bronislaw Geremek. Der Stratege der polnischen Revolution* [Bronislaw Geremek. A lengyel forradalom stratégiája], [BWV Berliner Wissenschafts-Verlag](http://www.bwv-verlag.de/), 2014.
- [12] Karol Modzelewski : *Nous avons fait galoper l'histoire. Confessions d'un cavalier usé* [Vágtára fogtuk a történelmet. Egy megfáradt lovas vallomásai], Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Párizs, 2018.
- [13] A *Kerekasztal* 1989 első felében egy párbeszédforum volt a kormány tagjai és a disszidens mozgalom, benne a Szolidaritás között.
- [14] Mindkét csoportban jelen voltak a CSKP képviselői. L.: Karel Kovanda : *Les conseils ouvriers tchécoslovaquie (1968–1969)* [A csehszlovák munkástanácsok (1968–1969)], *À l'encontre*, 2018. augusztus 24, alencontre.org (Eredetileg angolul: *Telos* Wahington University, 1976 nyara)

[15] Idézet: Chronologie et analyse de Milos Barta sur le « mouvement autogestionnaire » [Milos Barta elemzése és kronológiája az „önigazgatási mozgalomról”], *Á l'encontre*, 2018. augusztus 20. Barta tanulmányát 1968-ban a Nová Mysl publikálta.

[16] Jaroslav Sabata: Invasion or our goal [Bevonulás vagy a célunk], *East European Reporter*, London, 1988 ősze.

- [szovjetunió](#)
- [szocializmus](#)
- [közép-kelet-európa](#)